

NORGES INDSKRIFTER

MED DE ÆLDRE RUNER.

UDGIVNE

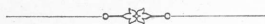
FOR

DET NORSKE HISTORISKE KILDESKRIFTFOND

VED

SOPHUS BUGGE.

I.

CHRISTIANIA.

A. W. BRØGGERS BOGTRYKKERI.

1891—1903.

Femte Bog.

Runetegnenes Oprindelse.

Kapitel I.

I første Bog er der givet Oplysninger om Runernes skiftende Former i de med den længere Rækkes Runer skrevne Indskrifter og om hvilke af disse Former tør ansees for at være de oprindeligste. Der vil man ogsaa finde nøiagtige Gjengivelser af Runeformerne i forskellige gamle Mindesmærker fra forskellige Lande, som meddeler Runerækken; se S. 5, 7, 10, 28. Derfor holder jeg det for tilstrækkeligt i det følgende i Regelen at gjengive Runetegnenes Former ved de i Trykkeriet foreliggende Runetyper.

I tredje Bog er allerede Oprindelsen af en Del Runetegn undersøgt. Jeg tror der at have godtgjort, at nogle Runetegn sikkert stammer fra en Form af den latinske Skrift, medens andre Runetegn ligesaa sikkert stammer fra en Form af den græske Skrift. Herved er et sikkert Grundlag lagt for Undersøgelsen om de i det foregaaende endnu ikke behandlede Runetegn. Og støttet til dette Grundlag skal jeg i det følgende sammenstille mine Formodninger om samtlige Runetegns Oprindelse, idet jeg opfører Runerne i Futharkens Orden med Angivelse af hver Runes Nummer og af den latinske Bogstav, ved hvilken jeg transskriberer Runen, samt for de Runetegns Vedkommende, som i det foregaaende er behandlede, med Henvisning til denne Behandling.

1. Runetegnet for **f** \mathfrak{F} stammer fra en Form af det latinske **F**. Det nærmeste Forbillede for Runetegnet var sandsynlig en kursiv latinsk Form af *f* med to opadskraanende Kviste. Se S. 108. For at Runetegnet stammer fra det latinske Tegn, synes ogsaa Runenavnet **fēhu* at tale. Jeg har S. 138 formodet, at dette er en Omtydning af armenisk *fe*. Dette kjendes nu som Navn paa den Bogstav, som sent (og mange Aarhundreder efter Runeskriftens Dannelse) er optaget i den armeniske Skrift; men jeg har forudsat, at den Goter, som dannede Runenavnet, havde af en Armenier hørt *fe* som Navn paa det latinske Bogstavtegn for *f*.

2. Runetegnet for **u** \mathfrak{U} . Dette kan, som v. Friesen S. 25 med rette fremhæver, ikke forklares af det græske Alfabet, da dette ikke havde et enkelt Tegn, som paa den Tid, da Runeskriften opstod, udtrykte en tilsvarende Lyd.

Wimmer (S. 105, 111) forklarer Runen \mathfrak{U} som opstaaet af latinsk **V** ved at vende Aabningen nedad. Dette synes rimeligt (uagtet man i Runetegnet \mathfrak{U} har

en Skraastreg, som skraaner opad fra Hovedstavens Basis). Ogsaa ellers forekommer i Runeskriften af flere Tegn skiftende Former, hvori Sidestavene vender dels opad, dels nedad. Jfr. Ψ med den senere nordiske Form Λ ; af k -Runen Formerne λ og Υ . Wimmer mener, at høire Streg paa u -Runen oprindeligt har været en ret Skraastreg og senere er krummet.

Denne Wimmers Forklaring af u -Runens Oprindelse kunde mulig støttes derved, at V med Betydning u forekommer i flere Brakteat-Indskrifter. Saaledes Brakt. Nr. 1 to Gange (ved Siden af andre Former af u -Runen)¹⁾. Sandsynlig én Gang Brakt. Nr. 28 (som ogsaa har u af den sædvanlige Form og Tegnet, O sandsynlig det latinske o -Tegn og med \bar{o} som Lydværdi). Brakt. Nr. 56²⁾. Dog er Formen V i disse Brakteat-Indskrifter, ligesom andre Bogstavformer i Brakteat-Indskrifter, sandsynlig senere (d. e. efter Runeskriftens første Anvendelse) laant fra den latinske Skrift.

Ogsaa v. Friesen antager, at u -Runens Tegn er laant fra den latinske Skrift, og han siger, at man kunde være tilbøielig til at følge Wimmers Forklaring. (Om v. Friesens Opfatning se mere nedenfor.)

11 n	17 N	23 S
12 \curvearrowright	18 ζ	24 $\xi\xi$
13 ψ	19 τ	25 $\Upsilon\Upsilon\Upsilon$
14 θ	20 s	26 \uparrow
15 p	21 \jmath	27 \uparrow
16 $\alpha\alpha\alpha\alpha$	22 Σ	28 \otimes

Tavle II.

Jeg finder det ikke nødvendigt med v. Grienberger (Z. f. d. Ph. XXXII S. 304) at antage, at u -Runens Form skulde være en af de Forandringer, som det latinske Alfabet, der efterlignedes i Runeskriften, havde undergaaet ved keltisk Indflydelse. Han gjør her opmærksom paa, at Λ findes leilighedsvis i keltiske Indskrifter saaledes to Gange i den i nordetruskisk Skrift affattede Novara-Indskrift. Pauli, Altital. Forsch. I S. 12, 78, Tafel I Nr. 25), som ogsaa har den sædvanlige Form for u V .

Hempl (Phil. St. S. 13 f.) sammenstiller Runen Λ med Λ u i sabelliske og venetiske Indskrifter. Men forat denne Sammenstilling skulde kunne gjøres sandsynlig, maatte man paavise nogenlunde sikre historiske Mellemlid. Bogstavformen Λ i det venetiske Alfabet er ifølge Pauli (Altital. Forsch. III S. 229) opstaaet af det græske Moderalfabets V , som blev vendt op og ned, hvilket efter ham utvivlsomt staaer i Forbindelse med Bustrophedon-Skriften.

Ulfila har som Tegn for u paa Omikrons Plads det her som Fig. 11 paa Tavle II gjengivne Tegn. Dette synes tydeligt at være laant fra Runetegnet for u , saaledes som Kirchhoff S. 57 og Wimmer S. 268 har antaget.

¹⁾ [Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1905 S. 232.]

²⁾ [Brakt Nr. 28 er afbildet Aarbøger 1905 S. 242 Brakt. Nr. 56 smst. S. 274.]

En Forklaring af Runetegnet \mathfrak{N} , som er forskjellig fra Wimmers ovennævnte Forklaring, som jeg har fundet rimelig, er given af Luft S. 30 (hvis Forklaring v. Grienberger, Göttingische gelehrte Anzeigen 1899 Nr. 5 S. 390 f. finder utrolig) og af v. Friesen S. 25.

Den sidste udleder Runetegnet \mathfrak{N} af en kursiv Form af det latinske \mathfrak{O} ; gengivet som Fig. 12 paa Tavle II S. 155. Med Hensyn til Lyden støttes denne Forklaring ved got. *Rūma* af *Roma*, *Rūmōneis* af *Romani*.

Jeg tør ikke benegte Muligheden af denne Forklaring, men jeg finder det sandsynligere, at \mathfrak{u} -Runens Tegn gaar tilbage til latinsk \mathfrak{V} ; dels fordi \mathfrak{u} -Runens Tegn ikke har begge Stave bøiede saaledes som de kursive Former af latinsk \mathfrak{O} ; fremdeles fordi Lydværdien dog lægger Udledningen af det latinske \mathfrak{u} -Tegn nærmere; og endelig fordi Tegnet \mathfrak{V} ogsaa i andre gamle sydeuropæiske Skriftarter er blevet vendt op og ned.

3. Runetegnet for \mathfrak{p} \mathfrak{p} . En bestemt Overensstemmelse mellem Runeskriften og den græske Skrift synes at vise sig ved Runen \mathfrak{p} samtidig med en Modsætning mellem Runeskriften og den latinske Skrift. Runen \mathfrak{p} betegner nemlig den stemmeløse dentale Spirant. Derimod er denne Lyd, som ikke tilhørte det latinske Sprog, i den latinske Skrift ikke udtrykt ved noget Tegn. I den græske Skrift betegnede Theta oprindeligt det aspirerede t , men senere den stemmeløse dentale Spirant, og dette vistnok paa den Tid, da Runeskriften opstod. Altsaa har vi her i Modsætning til den latinske Skrift den Overensstemmelse, at den stemmeløse dentale Spirant baade i den senere græske Skrift og i Runeskriften er betegnet ved et enkelt Tegn. Da nu Runeskriften i andre Henseender sikkert forudsætter Kjendskab til den græske Skrift, synes det berettiget ogsaa her at formode Indflydelse fra den græske Skrift paa Runeskriften.

Wimmer (S. 107 ff.) mener derimod, at Runen \mathfrak{p} er opstaaet af det latinske Tegn \mathfrak{D} ¹⁾. Dette kunde, naar vi alene tager Hensyn til Tegnet, være rimeligt. Men selv om latinsk \mathfrak{D} mulig skulde have haft Indflydelse paa Formen af Runetegnet \mathfrak{p} (hvilket jeg ikke finder nødvendigt at antage), beholder den Omstændighed sin Vægt, at Runen \mathfrak{p} betegner samme Lyd som græsk \mathfrak{p} i senere Tid, medens denne Lyd ikke har noget særeget Tegn i den latinske Skrift.

Ulfila har for \mathfrak{p} paa Theta's Plads det S. 155 Tavle II Fig. 13 meddelte Tegn, og ved denne Bogstav gjengiver han i Ord, som er laante fra Græsk, det græske \mathfrak{p} . Wimmer S. 268 f. opfatter dette Tegn som det græske Tegn for Psi. Men da Lydværdien af det nævnte Tegn i Ulfilas Bibelskrift er aldeles forskjellig fra den Lydværdi, som det græske Psi har, bliver det uforklarligt, hvorfor Ulfila skulde have valgt dette Tegn, hvis det virkelig var laant ene og alene fra det græske Tegn for Psi. Jeg tror derfor snarere med Kirchhoff S. 58 f. (jfr. v. Friesen S. 36 f., 47, 50 f.), at Ulfilas Tegn hører sammen med Runetegnet for \mathfrak{p} , dog saaledes at Formen af Runetegnet er paavirket af Formen af et græsk Tegn; jfr. i det følgende.

¹⁾ Herimod udtaler v. Friesen sig S. 4.

Jeg har i det foregaaende S. 75 ff. søgt at gjøre det sandsynligt, at Navnet paa Runen for β i Gotisk har været **þorns*, jfr. ags. *þorn*. Jeg har fremdeles (S. 139 f.) formodet, at Runenavnet **þorns* kunde være en Omtydning af et fremmed Bogstavnavn, og jeg har som et saadant henvist til georg. *ῥan*, hvortil man mulig efter det armeniske Bogstavnavn *ῥo* kunde formode en Sideform **ῥon*. Hvis disse meget usikre Formodninger om Runenavnet skulde ramme det rette, vilde ogsaa de støtte den Mening, at Runen for β er opstaaet af en Form af det græske Theta.

Men jeg vil aabent udtale, at jeg ikke kjender nogen Form af det græske Theta, af hvilken jeg med Sandsynlighed eller Tryghed kan udlede Runetegnet *þorn*, og derved bliver den nævnte Formodning usikker, medens jeg dog fastholder, at denne Rune med sin Lydværdi viser en Afvigelse fra den latinske Skrift samtidig med en Overensstemmelse med den græske. Kun med stærk Tvivl vil jeg antyde, at Runetegnet β mulig kunde være beslægtet med Former af Theta som de hos Thompson, *Handbook of Greek and Latin Palæography* forekommende kursive Former, gjengivne S. 155 Tavle II Fig. 14 (den første fra 240—210 før Kr., den anden fra 1ste Aarh. efter Kr.). Da maatte Runetegnets Sidestav være opstaaet enten ved Bortfald af et græsk Tegns Tværstreg eller mindre sandsynlig ved Bortfald af den nederste Halvdél af den græske Krumstav til høire. Og da vilde Runetegnets Hovedstav være forlænget udover Sidestavene, ligesom ved *f*-Runen Hovedstaven i Modsætning til det latinske Tegn er forlænget opover øverste Kvists Begyndelse¹⁾.

Men Runetegnets ydre Form taler, som jeg maa indrømme, langt mere for en af v. Friesen S. 36 f. fremsat Forklaring af Runens Oprindelse. Han mener, at Runetegnet β er afledt fra en kursiv Form af det græske Phi, gjengivet S. 155 Tavle II Fig. 15. Ligeledes er det af Ulfila for β brugte Tegn efter v. Friesen sikkert en Form af det græske Phi, ikke af Psi²⁾.

O. v. Friesen støtter sin Forklaring ved at henvise til Lydskiftet mellem β og *f*; *f*. eks. i Overgang fra *þ* til *f* i Laanord fra Græsk i Slavisk. Ligesaa nævner han det, at Lydforbindelsen *þl*, som er bevaret i gotisk Fremlyd, i de øvrige germanske Sprog er gaaet over til *fl*.

Da Navnet paa β -Runen i Nordisk lyder *þurs* og i Ags. *þorn*, saa kunde her ogsaa nævnes, at *f* særlig foran *r* kan gaa over til *þ*. En »Frø« heder saaledes i norske Bygdemaal dels *frausk*, dels *trausk*, hvilket sidste vel forudsætter tidligere **þrauskr*. Engelsk *furrow* udtales i Leicestershire *thurrough*.

¹⁾ Runen β har undertiden en Form, hvorf Siderstaven gaar fra den lodrette Stavs Top til dens Basis. Enten kantet: Brakt. Nr. 9, 17 og 73. Eller afrundet: Brakt. Nr. 32 og Roes-Indskriften. Paa Vimose-Høvelen forekommer den samme Form, men med usikker Betydning og ved Siden af en sædvanlig Form af β . Samme Form forekommer paa Brakt Nr. 90; men dennes Bogstavformer er overhoved stærkt forvanskede, og denne Indskrift har tillige en Forvanskning af en sædvanlig Form af β .

Det vilde være dristigt at sætte den Form af Runen for β , som har Siderstav fra Top til Basis, i Forbindelse med den ovenfor nævnte kursive græske Form af Theta.

²⁾ Dog forstaar jeg ikke, hvorledes v. Friesen vil bevise dette ved Hjælp af kursive gotiske Former, som forekommer i de gotiske Dokumenter fra Arezzo og Neapel. Thi den gotiske Bibelskrift maa jo i sin Oprindelse, som det synes, være ene og alene litterær og gaar tilbage til de af Ulfila for hans Bibelskrift først dannede Former. Forandringerne af det gotiske Tegn for β synes da ikke vel at kunne staa i fortsat Forbindelse med de forskellige Former af græsk Phi, men maa dog vel have udviklet sig indenfor den gotiske Skrift selv.

Den nævnte skarpsindige Forklaring af v. Friesen er meget tiltalende. Jeg er dog ikke fuldt overbevist om dens Rigtighed. Og ialfald tør jeg ikke deraf slutte noget afgjørende med Hensyn til Oprindelsen til Runetegnet for **d**.

Allermindst tør jeg med v. Friesen S. 52 tænke paa, at der i den gotiske Runeskrifts Udvikling har været et tidligere (nu aldeles ukjendt) Udviklingstrin, paa hvilket man skrev Phi-Tegnet for *f* og det Theta-Tegn, som efter ham senere blev **d**-Runens Tegn, for *þ*.

4. Runetegnet for **a** er **𐐃**, som ikke sjælden har øverste Kvist lidt længere end den nederste; se S. 15.

Alle Runeforskere i nyere Tid er enige om, at **a**-Runen staar i Forbindelse med Tegnet for *a* i den græske og i den latinske Skrift og i de af en af disse afledede Skriftarter, og dette holder ogsaa jeg for sikkert. Men det er vanskeligt nærmere at paavise Runetegnets Oprindelse, og herom er man ikke bleven enig.

O. v. Friesen S. 20 f. siger først, at Runetegnet kan udledes saavel fra det græske som fra det latinske Alfabet. Men S. 45 mener han, at Sandsynligheden taler for at udlede **a**-Runen fra det græske Alfabet, paa Grund af Forholdet mellem Runeskriften og de to sydeuropæiske Hovedskriftarter overhoved. Og han gjør for **a**-Runens Vedkommende ikke nogen Undtagelse fra det almindelige Resultat, til hvilket han tror at være kommen, nemlig at Runeskriften, hvor den stammer fra den græske Skrift, forudsætter dennes kursive Form.

Men for **a**-Runens Vedkommende kan jeg ikke dele denne Mening. De græske kursive Former af *a*, [gjengivne S. 155 Tavle II Fig. 16 efter v. Friesen,] synes mig at staa fjærnere fra Runetegnet end alle andre sydeuropæiske Former: for det første ved sine afrundede Træk; for det andet derved, at de ikke har to parallelle Streger, som udentil ikke er forbundne; for det tredje derved, at de ikke har to Streger, som skraaner ned mod høire.

Fremdeles kan jeg ikke være enig med v. Friesen, naar han stærkest fremhæver den Mulighed, at **a**-Runen skulde være opstaaet ved at gjøre høire Skraastreg i det fremmede Forbillede til Hovedstav, saaledes at Runetegnet oprindeligt skulde have havt Kvistene til venstre, ligesom Runetegnet paa Kylfver-Stenen.

Det synes mig sikkert, at Runens Form med Kvistene til høire (eller ved Skrift fra høire omvendt) er den oprindelige. Denne Form foreligger i Indskrifterne fra Pietroassa, Kovel, Müncheberg og i alle de ældste danske og norske Indskrifter. Formen paa Kylfver-Stenen med Kvisten til venstre kan efter mit Skjøn ingen- somhelst Betydning have for Runens Oprindelse, saa meget mindre, som ogsaa **b**-Runen her har Kvistene til venstre; se S. 7 f. Jfr. de skiftende Former af **s** paa Kylfver-Stenen.

Med større Sandsynlighed udleder Wimmer S. 99 Runetegnet fra den latinske Skrift. Han nævner først den gammellatinske Form **𐌶** og siger, at det kunde ligge nær at tænke sig Runetegnet opstaaet deraf paa den Maade, at Hovedstaven her var bleven gjort lodret. Men naar han tilføier: »aber das jüngere **A** musste in der runenschrift die form **𐐃** annehmen«, saa kan jeg ikke

indrømme Berettigelsen af dette »musste«. Da Runeskriften i Regelen undgaar horisontale Streger, kan man indrømme Wimmer, at den yngre latinske Form omtrent ligesaa let kunde føre til Runetegnet som den gammellatinske Form. Men hvad skulde være til Hinder for i Runeskriften at beholde Formen , da Runeskriften jo ikke har noget imod Skraastreger, som gaar ned til Basis?

Jeg har (Om Runeskriftens Oprindelse, 1873) efter Weinhold fremhævet, at Runetegnet er i Form overensstemmende eller næsten overensstemmende med en Form for Bogstaven *a*, som findes i en nordetruskisk Skriftart, som ogsaa har været anvendt af galliske Folk i Nord-Italien. Se herom nu bl. a. Pauli (Altitalische Forschungen I S. 57), som henfører vedkommende Indskrifter til 2det Aarh. før Kr. Jeg formodede dengang, at denne Overensstemmelse skulde forklares deraf, at den romerske Skrift, som kom til at danne Grundlaget for Runeskriften, blev optaget fra et gallisk Folk og var paavirket af nordetruskisk Skrift.

Wimmer (S. 99 Anm. 1) mener derimod, at Overensstemmelsen mellem Runetegnet og det nordetruskiske Tegn for *a* er fuldstændig tilfældig. Men v. Grienberger (Z. f. d. Ph. XXXII S. 303 f.) finder i den nævnte Overensstemmelse et Vidnesbyrd blandt flere om keltisk Indflydelse paa Runeskriften¹⁾.

Den i Alperne brugte Skrift, som har en Form af *a*, der er overensstemmende med Runeformen, har ved Siden deraf ogsaa Former med skraa Stav, som viser os, hvorledes Formen med lodret Hovedstav er opstaaet af Formen .

Jeg tør ikke benegte Muligheden af, at Runetegnet kan være opstaaet af det latinske Tegn gjennem Mellemlid, som oplyses ved det nordetruskiske Tegn (hvilket Tegns Overensstemmelse med Runetegnet da ikke, som Wimmer siger, er rent tilfældig). Herved er at mærke, at den latinske Form endnu forekommer i Indskrifter fra Keisertiden. Men heller ikke historisk Sammenhæng mellem Runetegnet og det nordetruskiske af Galler brugte Tegn synes udelukket.

Jeg tror ved Runenavnene **berkna* (S. 127 ff.) og **hagal* (S. 129) at have gjort det sandsynligt, at kristne Galater var blandt Goternes Læremestre dengang, da Runerne hos Goterne straks efter 267 fik sine Navne. Det synes mig ikke udelukket, at Galaterne paa den Tid endnu (i en til visse Øiemed brugt Skrift) kunde have bibeholdt Formen fra sine galliske Frænder i Alperne, og at Runetegnet var optaget derfra.

Ialfald synes Runetegnets hele Form med den lodrette Stav og to uforbundne Kviste at vise, at dette Tegn i sin Oprindelse er epigrafisk, og at det ikke nærmest er dannet efter et Tegn, som brugtes ved Skrift med Blæk paa Papyrus eller et lignende Stof.

Til Slutning kan her nævnes Tegnet for *a* paa Kovel-Spydspidsen, der ligesom Indskriften i dens Helhed er vendt mod venstre. Dette har væsentlig den sædvanlige Form. Dog er Kvistene her næsten horisontale, og den øverste, som er lidt længere end den nederste, har en svag Bøining nedad og gaar ud fra Staven lidt nedenfor dennes Top. Denne Form, med hvilken man bør sammen-

¹⁾ Jfr. Luft S. 9.

holde Formerne af **t** og **d** i samme Indskrift, synes ikke at henvise til nogen forskjellig Grundform.

5. Runetegnet for **r** **R** er laant fra det latinske Tegn; se S. 110.

6. Oprindelsen af Runetegnet for **k** (som ikke forekommer i de østeuropæiske Indskrifter) er omtvistet. Et vigtigt Bidrag til Afgjørelsen heraf finder jeg i Runens Navn.

Wimmer og flere mener, at Tegnet for **k**-Runen < sikkert stammer fra det latinske Alfabet. Wimmer forklarer nemlig Runetegnet < **k** af det latinske **C**, som igjen stammer fra det græske Gamma. Hvis Runetegnet hører sammen med det nævnte sydlandske Tegn, kan det ikke stamme fra det græske Tegn, men maa sikkert stamme fra det latinske Tegn. Thi i den latinske Skrift betegner <, senere **C**, den gutturale Tenuis, medens det tilsvarende Tegn i Græsk har bevaret den oprindeligere Betydning *g*¹⁾, som afviger fra Runetegnets Lydværdi. Se Wimmer S. 95.

Runetegnet for **k** har kantet Form <, medens det sædvanlige yngre latinske Bogstavtegn for *c* har afrundet Form. Wimmer S. 99 forklarer Afvigelsen deraf, at Runeskriften principielt undgaar de runde Former, og mener, at Runeformen ikke er opstaaet af det gammellatinske kantede Tegn.

Wimmers Mening om Oprindelsen af Runetegnet < **k** er meget tiltalende, og jeg har tidligere holdt den for den rette. Men jeg tror nu at maatte opgive denne Mening.

O. v. Friesen S. 41 f. har Fortjenesten af først at have paavist, at < kan være opstaaet af det græske Tegn for Kappa. Dette har ifølge ham mistet sin lodrette Stav derved, at Runen har fulgt umiddelbart efter en anden Runes lodrette Stav. Ved Ligatur blev da én lodret Stav sat istedenfor to. Han henviser til saadanne Ligaturer i græske Indskrifter og i Runeindskrifter, samt til den Maade, hvorpaa **ik** er skrevet paa Reistad-Stenen, hvor Spidsen af < **k** berører Staven af **i**.

Ogsaa jeg antager nu, at Runetegnet < **k** er opstaaet af græsk **κ**. Det græske Tegn har meget ofte, baade i meget gamle og i senere græske Skriftformer, Sidestav, som hverken naar til den lodrette Stavs Top eller Basis.

For den sidstnævnte Oprindelse af Runetegnet taler, som ogsaa v. Friesen fremhæver, den Omstændighed, at Runetegnet for **k** gjennemgaaende er mindre end de omstaaende Runer og ikke naar op til disses Top eller ned til deres Basis²⁾.

1) Gundermann mener omtrent som tidligere Taylor (Greeks and Goths S. 80 f.), at Runen < ikke stammer fra det latinske Tegn, men fra et sydlandsk Bogstavtegn for *g*, og at Runen hos Germanerne oprindelig har havt Betydningen *g* og at den først siden, efterat *g* i germansk Sprog ved Lydflytning var blevet til *k*, har faaet Betydningen *k*. Paa samme Maade tror han, at flere andre Runetegn viser os, at Runerne er optagne af Germanerne, førend den germanske Lydflytning af Konsonanterne var indtraadt, og at de har faaet forandret Lydværdi efter Lydflytningens Gjennemførelse. Denne Mening holder jeg for afgjort falsk; se foran S. 95.

2) Naar Wimmer S. 95 Anm. 2 erklærer den Omstændighed, at Runetegnet er mindre end de andre Runer, for ganske uvæsentlig, synes dette mig en ubegrundet Paastand. R. Meyer (Sievers Beiträge XXI S. 167) mener, at Formindskelsen mulig kan have fundet Sted for at undgaa Forveksling med andre Tegn.

Et vinkelformet Tegn, som kun deri afviger fra **k**-Runen, at det har de omstaaende Runers fulde Høide og som i tre Indskrifter forekommer fordoblet, men i to Indskrifter enkelt, har jeg ovenfor S. 114 f. læst som **ᚥ**.

Hvis dette er rigtigt, viser det tydelig, at det er meget væsentligt, at **k**-Runen er mindre end de øvrige Runer.

Denne **k**-Runens ringe Størrelse forklares da, naar vi med v. Friesen afleder Runetegnet af det ovenfor nævnte græske Tegn for Kappa.

At det græske Tegns lodrette Stav kunde falde bort, bliver lettere forklarligt derved, at det Ord, hvori **k**-Runen fra gammel Tid af alleroftest har forekommet, aabenbart har været Ordet for »jeg« og »mig«, i Formerne **ik**, **ek**, **-eka**, **mk**, altsaa i et Ord, hvor en lodret Stav stod nærmest **k**-Runen ¹⁾.

Oprindelsen af Runetegnet **< k** fra en Form af det græske Kappa bestyrkes efter min Mening ogsaa ved Runens Navn.

Jeg har søgt at vise, at Runen for **k** i Gotisk har havt Navnet **kauns*, Akkus. **kaun*, og at dette Runenavn er en Omtydning af det georgiske Bogstavnavn *kan*, jfr. armen. *ken*. Den armeniske Bogstav *ken* og den georgiske *kan* staar paa en Plads, som svarer til den Plads, Kappa har i det græske Alfabet og *kaph* i det fönikiske.

Hvis Runenavnet **kauns* er en Omtydning af georg. *kan*, synes det nødvendigt at antage, at den Goter, som har dannet Runenavnene, har af en fremmed Lærer hørt *kan* som Navn paa en Form af det græske Kappa. Derimod synes det udelukket, at han skulde have hørt *kan* som Navn paa den latinske Bogstav C. Heraf slutter jeg altsaa, at Runetegnet stammer fra græsk **κ** og ikke fra latinsk **C**.

I senere nordiske og i ags. Indskrifter forekommer Former af **k**-Runen, hvori denne er forsynet med en lodret Hovedstav. Saaledes **ᚥ** (med lodret Halvstav) paa Kragehul-Spydstagen og i Lindholm-Indskriften, **ᚦ** (af fuld Høide) i mange yngre nordiske Runeindskrifter med den længere Rækkes Runer; **ᚦ** i den kortere nordiske Runerække; se S. 16. **ᚥ** **ᚦ** i ags. Runeskrift, se S. 31 f. O. v. Friesen S. 42 vil forklare den lodrette Stav i disse Runeformer af den lodrette Stav i den græske Form for Kappa. Dette er fristende, men det synes ikke at have tilstrækkelig historisk Støtte. Thi vi maatte da antage, at Runeformer med lodret Stav havde holdt sig flere Aarhundreder igjennem og havde udbredt sig fra Sortehavs-Egnene uden at have efterladt sig noget Spor tidligere end Kragehul-Indskriften. Ældre nordiske Indskrifter har altid en **k**-Rune uden lodret Stav.

7. Runetegnet for **g** **ᚷ** er opstaaet af det dermed overensstemmende græske Tegn for Chi; se S. 115 ff.

I Overensstemmelse hermed har jeg S. 146 f. søgt at forklare Oprindelsen til Runens Navn.

8. I det foregaaende S. 117 har jeg fremhævet, at Runetegnet **ᚱ** **ᚱ** **w** ikke tør afledes af det latinske Alfabet, men maa stamme fra en anden, østligere Skrift,

¹⁾ Endnu er bevaret over 20 urnordiske Eksempler herpaa.

da den latinske Skrift havde **V** baade som Tegn for Vokalen *u* og for Halvvokalen *w*, medens andre gamle sydlandske Skriftarter havde et særeget Tegn for Halvvokalen *w*.

S. 136 har jeg fremhævet, at der er en paatagelig Lighed mellem Navnet paa **w**-Runen i Gotisk **winja* (i Salzburg-Hskr. *uwinne*) og det georgiske Bogstavnavn *win*. Jeg har forklaret got. **winja* som en Omtydning af det georgiske Navn *win*.

Men nu er georg. *win* Navn paa en Bogstav for *w*, som staar paa den Plads, som Digamma har i det gammelgræske Alfabet og som *wāw* har i semitiske Alfabeter. Heraf synes med Nødvendighed at maatte sluttes, at Runetegnet **ƿ ƿ w**, som havde Navnet **winja*, er opstaaet enten af en Form af det græske Digamma eller af et Tegn i et sydlandsk Alfabet, som har havt samme Oprindelse og samme Lydværdi som græsk Digamma.

Nu kunde man vistnok med Wimmer S. 111 f. Anm. 1 og v. Friesen S. 26 mene, at Tegnet for **w**-Runen ikke kan stamme fra det græske Digamma, fordi Runeskriften er opstaaet i 3dje Aarh. efter Kr. Denne Indvending synes mig dog ikke afgjørende, thi Digamma **F** stod, uagtet det ikke længere blev brugt i almindelig Skrift, dog fremdeles i Alfabetet paa sin Plads. Og den georgiske Bogstav *win*, som Gardthausen (Zeitschr. d. deutschen Morgenländ. Gesellsch. XXX S. 79 f.) udleder af det græske Tegn,¹⁾ staar paa samme Plads i Alfabetet. Herved er tillige at mærke, at Kjendskab til Skrift i gamle Dage i Regelen udbredtes gennem Alfabetet og Abecedarier.

Ogsaa synes Formen af Runetegnet for **w** **ƿ** at kunne være opstaaet af **F**, det græske Tegn for Wau. Runeskriften undgaar i det hele horisontale Streger og erstatter dem ved Skraastreger. Dette kan forklare Forskjellen mellem Runetegnet og det græske Tegn. Jeg skal lade det være usagt, om ogsaa en anden Omstændighed har virket med til at frembringe den Forandring, som Tegnet i Runeskriften har undergaaet, nemlig Trangen til at holde Tegnet for **w** adskilt fra Runerne **ƿ a** og **ƿ f**²⁾.

Ulfila har som Tegn for *w* optaget det græske Tegn for Ypsilon, der i Forbindelserne *av* og *ev* havde Lydværdien *w*. O. v. Friesen S. 27 f. forklarer Runetegnet **ƿ ƿ w** som opstaaet af et græsk oventil ikke lukket Tegn for Ypsilon. Men dette er, som v. Friesen selv S. 51 fremhæver, temmelig forskjelligt fra Runetegnet. Og hvis Runenavnene, som vi har Grund til at tro, er optagne omtrent samtidig med Runetegnene, synes Forholdet mellem det gotiske Runenavn **winja* og det georgiske Bogstavnavn at modbevise denne Kombination; thi georg. *win* er ikke Navn paa en med græsk Ypsilon sammenhørende Bogstav.

O. v. Friesen mener fremdeles, at ligesom græsk *ov* i Fremmedord kan betegne *w*, saaledes har Runeskriften ved Efterligning af Græsk først brugt **Ϟ Ϟ ow** til Betegnelse af *w*. Dette kan jeg ikke finde begrundet ved Pietroassa-

1) Fr. Müller (Sitzungsberichte d. K. Akad. d. Wissensch. Philos.-hist. Cl. 137 S. 1 ff.) afleder derimod den georgiske Skrift af den aramæiske.

2) [Hertil følgende Blyantnotits:] Kjendtes som Form for Digamma **F** paa den Tid, da Runeskriften opstod? Man tør vel ikke her tænke paa Indflydelse fra det af galliske Folk i Alperne brugte nordetruskiske Alfabet.

Indskriften. Thi i denne opfatter jeg (hvad jeg senere skal begrunde) **o** som et eget Ord. Ogsaa vilde det da være paafaldende, at man i Betegnelsen af Lyden *w* ved **ow** havde valgt Runen **ƿ**, der stammer fra det græske Omega (og ikke fra Omikron).

9. Runetegnet for **h** **ᚱ** **ᚲ** stammer fra en Form af det latinske **H**; se S. 109. At Runetegnet for **h** stammer fra det latinske Tegn, synes ogsaa at bestyrkes ved Runens Navn. Jeg har S. 129 i dette formodet en Omtydning af **ha gall-*, d. e. »det galliske *ha*« (*ha* var det latinske Navn paa **H**). Denne Benævnelse for **H** skulde efter min Forudsætning den Goter, som dannede Bogstavnavnene, have hørt af en Galater, som ved den adskilte det latinske Tegn fra det græske Tegn for Eta.

Rune 10 **ᚦ** **ᚧ** **n**. Ved dette Runetegn er der sikker Sammenhæng med de sydlandske Skriftarters Tegn, men det er mindre sikkert, fra hvilket fremmed Tegn Runetegnet nærmest er udgaaet.

I Runeskriften paa 24 Tegn viser der sig ikke, som i den særlig nordiske Runeskrift paa 16 Tegn ved Runerne for *h* og *m*, en Tendens til at reducere Former med to lodrette Stave til Runeformer med én lodret Hovedstav. Da vi nu ogsaa i sydlandske Skriftarter for *n* finder Former med kun en eneste lodret Hovedstav, synes det rimeligt at udlede Runetegnet af en saadan. O. v. Friesen S. 43 f. forklarer Runetegnet af en græsk kursiv Form. Snarest maa man da knytte Runen til den S. 155 Tavle II Fig. 17 gjengivne Form, som allerede forekommer i 2det Aarh. efter Kr.

Dog bør det mærkes, at der i den Form af nordetruskisk Skrift, som tillige brugtes af galliske Folk i Alpe-Egnene, forekommer for *n* **ᚦ** (sædvanlig vendt mod venstre i Skrift fra høire mod venstre). Denne Skrift har tildels for *a* et med Runetegnet væsentlig overensstemmende Tegn. Derfor synes den Overensstemmelse, et baade Runeskriften og den nordetruskiske Skrift for *n* har et Tegn med kun én lodret Streg, neppe at kunne være tilfældig¹⁾. Det kunde tænkes, at Galaterne i Lille-Asien havde, da de kom i Forbindelse med Goterne, endnu bevaret fra sin galliske Frænder en saadan Bogstavform.

Wimmer (S. 105 ff.) forklarer Runetegnet for **n** **ᚦ** som en Forandring af det latinske Tegn **N** og mener, at denne Forandring er foretaget for at adskille Runen fra **ᚱ** **h**. (Mod Wimmer R. Meyer S. 168 f.)

11. Runetegnet for **i** **ᚦ** er overensstemmende med en Form af Bogstaven for *i* baade i den latinske og i den græske Skrift. Runetegnet kan lige godt udledes af det latinske og af det sædvanlige græske Tegn. Af Runens Navn har jeg S. 124 f. formodet, at Goterne hørte den fremmede Bogstav, som afgav Forbilledet for Runen, kaldt *ī* ligesom i det latinske Alfabet.

12. Runen for **j**, hvis Tegn har mange skiftende Former, synes snarest at være laant fra en Form af den latinske Bogstav **G**; se S. 110 f. I Overensstemmelse hermed har jeg S. 146 f. søgt at forklare Oprindelsen til Runens Navn.

¹⁾ Jfr. Luft S. 45 f.

13. Rune 13, hvis Tegn er 𐌶 eller 𐌷 , er en af de Runer, hvis Oprindelse er vanskeligst at bestemme. Den forekommer ikke i de gotiske eller andre østgermanske Indskrifter. I det foregaaende (S. 64 ff.) har jeg søgt at vise, at Runens ældste Navn har været det germanske Ord, som havde Betydningen »Barlind, Taksus«, og at Runen har udtrykt hos de forskellige germanske Stammer forskellige Vokallyd, med hvilke de skiftende Former af Ordet for »Barlind« begyndte i de forskellige Sprogarter. Som Runens gotiske Navn har jeg formodet **ius*, Akkus. **iu*, og S. 137 f. har jeg heri formodet en Omtydning af det armeniske Bogstavnavn *hiun* eller *iu*. Den armeniske Bogstav, som har dette Navn, udtrykker *iu*, hvorved Ypsilon i Laanord fra Græsk gjengives, og Bogstaven staar paa Ypsilons Plads.

Herefter skulde Runen i Gotisk have haft Lydværdien *iu*, og Grunden til, at Runeskriften havde et eget Tegn for *iu*, skulde søges deri, at der i den fremmede Skrift, som her var Forbilledet for Runeskriften, var et Tegn for Ypsilon, som betegnede en Vokallyd, hvilken Goternes armeniske Læremester gjengav ved *iu*.

Heraf skulde da igjen synes at følge, at Runetegnet 𐌶 eller 𐌷 er opstaaet af en Form af Ypsilon.

Men dette kan jeg ikke godtgjøre, og heri ligger, som jeg indrømmer, en Svaghed ved min Udvikling. Muligt synes det mig, at 𐌷 kan staa i Forbindelse med et græsk Kursivtegn for Ypsilon, gjengivet S. 155 Tavle II Fig. 18; men at dette virkelig forholder sig saa, tør jeg ikke bestemt paastaa.

Det er mærkeligt, at Runetegnet 𐌶 , saaledes som v. Friesen S. 22 f. fremhæver, fuldstændig stemmer overens med en kursiv græsk Form af Epsilon, som er typisk for den romerske Keisertid. Men naar han mener, at denne Overensstemmelse ikke kan være tilfældig, tvivler jeg, om han har Ret, thi alt det, som vi forøvrigt ved om Runen, synes mig at tale imod denne hans Kombination. Det kan ikke bevises, at Runen i Gotisk har betegnet kort aabent *ä*; heller ikke, at Runen i noget germansk Sprog som Navn har havt det Ord for »Hest«, som i Gotisk har havt Formen **aihws*. Tværtimod ved vi, at dette Navn tilkom Runen 𐌺 (se S. 61 f.), og at denne Rune i de i ældste Indskrifter, hvor den forekommer, kan betegne kort *e*.

Heller ikke nogen anden af de mange forskellige om Oprindelsen til Runetegnet 𐌶 fremsatte Meninger synes overbevisende ¹⁾.

¹⁾ Wimmer (S. 136) udleder 𐌶 af det latinske Tegn Y . (Mod ham udtaler R. Meyer sig, Sievers Beitr. XXI S. 169 f.) Th. v. Grienberger (Göttingische gelehrte Anzeigen 1903 Nr. 9 S. 705) udleder Runetegnet 𐌶 af latinsk Z , medens han udleder Runetegnet 𐌷 fra latinsk Y . Han mener, at i Runeskriften z fik det Tegn, som i den latinske Skrift tilhørte y , medens omvendt y fik det Tegn, som i den latinske Skrift tilhørte z og som i den latinske Skrift fulgte umiddelbart efter Tegnet for y , ligesom i enkelte Optegnelser af Runerækken 𐌶 staar umiddelbart foran 𐌷 .

Naar vi tager Hensyn til Tegnet, kunde denne v. Grienbergers Forklaring af 𐌶 være tiltalende. Men Runetegnet 𐌷 forklarer jeg i det følgende paa en anden Maade (jfr. S. 101 f.), og naar Runetegnet 𐌸 i den kortere Rækkes nordiske Runeskrift har faaet Navnet *ȝr* og Lydværdien *y*, saa er dette skeet i saa sen Tid, at det ikke kan støtte v. Grienbergers Formodning, som gjælder den ældste Runeskrifts Forhold til den latinske Skrift.

Efter Henning (S. 154) og andre er Runetegnet en Differentiering af I i. Flere andre Forklaringer er nævnte NI S. 148.

14. **p**-Runen forekommer ikke i de østeuropæiske Indskrifter. Paa Vadstena-Brakteaten er *p*-Lyden betegnet ved en Form af Runen for **b**, hvilken Form staaer som Nr. 14 i Runerækken, paa hvilken Plads angelsaksiske Runerækker har den Rune, hvis Navn er *peorþ*. Ogsaa flere sammenhængende nordiske Indskrifter har en differentieret Form af **b**-Runens Tegn med Lydværdi *p*; se S. 17. Derfor er der fra Runeskriften kun faa Vidnesbyrd at hente, efter hvilke **p**-Runens oprindelige Form kan bestemmes. Da Kylfver-Stenens Form 𐌰 væsentlig stemmer overens med en ags. Form, synes denne at have mest Krav paa at gjælde for den ældste nu bevarede Runeform. Ogsaa ved **p**-Runen synes Sammenhæng med latinsk og græsk Skrift sikker, men det er vanskeligt afgjørende at bestemme, fra hvilken fremmed Form Runetegnet nærmest er udgaaet.

Wimmer (S. 118 f.) har med rette opgivet sin tidligere Formodning om, at Runetegnet skulde være opstaaet af to mod hinanden vendte **þ**-Tegn. Han forklarer det ags. Runetegn 𐌰 af den latinske monumentale Form **P**, hvis Krumstav skal gjenfindes i det ags. Runetegns øvre toledede Kvist, som derpaa skal have faaet sit tilsvarende ved dette Runetegns nedre toledede Kvist. Dette synes muligt, men ikke sandsynligt. Endnu mindre indlysende er den Forklaring af Wimmer, hvorefter Charnay-Spændens Form 𐌰 ligeledes skal være udgaaet fra latinsk **P**.

Th. v. Grienberger (Arkiv XIV S. 120, Z. f. d. Ph. XXXII S. 303) forklarer de Former, som **p**-Runen har i den ags. Skrift og paa Charnay-Spænden, af en latinsk kursiv Form, og en saadan (som S. 155 Tavle II Nr. 19 gjen gives efter v. Friesen) synes ialfald at ligge nærmere ved Runeformen end den latinske Monumentalform.

O. v. Friesen S. 40 nævner forskellige Muligheder til Opfatningen af Runetegnet. Mulig er ifølge ham Runetegnet opstaaet af en græsk Form, men saaledes at det senere er vendt om for ikke at falde sammen med Runetegnet **M**, som er opstaaet af græsk *Eta*.

Ved Charnay-Spændens Form af **p**-Runen 𐌰 synes det at ligge nær med Hempl, Journal of Germanic Philology II S. 373 (jfr. v. Friesen S. 40) at tænke paa græsk *II*, som er vendt op og ned ¹⁾.

15. Rune 15 forekommer (som før S. 18 nævnt) ikke i gotiske eller østeuropæiske Indskrifter; heller ikke i vestgermanske Indskrifter paa Fastlandet undtagen i Rækken paa Charnay-Spænden, hvor den har Formen 𐌰 . I nordiske Indskrifter (til hvilke jeg ogsaa regner Indskrifterne paa Brakteaterne fra Dannenberg), hvor den forekommer meget ofte, har den tidligst Formen **Y** og Lydværdien *ɚ*, d. e. den af *z* (tonende *s*) opstaaede *r*-Lyd. I angelsaksisk Runeskrift, hvor Runen har Navnet *eolhæ*, har den tidligst haft Lydværdien **x** (d. e. *ks*); se S. 28, 36 f., 78 ff.

¹⁾ Henning S. 154 f. nævner som muligt, at den ags. Form 𐌰 kunde være opstaaet af en Form af **B** »mit aufgeklappten Seitenästen«.

Wimmer (S. 128 ff.) har søgt at vise, at Runens oprindelige Lydværdi var *z* (d. e. tonende *s*), og dette er blevet tiltraadt og anset for sikkert fastslaaet af alle følgende Runeforskere, saaledes af v. Grienberger og v. Friesen. Wimmer holder Formen **Y** for den oprindelige; han forklarer Runetegnet som opstaaet af latinsk **Z**, hvilket fra Runeformens Side synes mig blottet for al Sandsynlighed. Henning S. 154 holder Formen paa Charnay-Spænden for den oprindeligere og er tilbøielig til at sætte denne i Forbindelse med en latinsk kursiv Form for *z*.

Om den eiendommelige Maade, hvorpaa v. Grienberger udleder Runetegnet **Y** fra latinsk **Y**, se ovenfor S. 164 Anm. 1.

O. v. Friesen S. 39 afleder Runeformen **Y** fra det græske Tegn for Psi *ψ*. Dette er fra den ydre Forms Side meget tiltalende, da det nordiske Runetegn og det græske Bogstavtegn maa siges at være ligefrem identiske. Men v. Friesen indrømmer selv, at Anvendelsen af det græske Bogstavtegn med den Lydværdi, som det efter hans Mening har havt i Runeskriften, er vilkaarlig. Han mener, at det græske Tegn for Zeta *Z* ikke blev valgt som Runetegn, for at undgaa Forveksling med Tegnet for Rune 13 **l**.

Men jeg har i det foregaaende søgt at vise, at Grundlaget for disse Forklaringer af Runetegnet, nemlig at Runen i den ældste, gotiske Runeskrift skulde have betegnet *z*, ikke er holdbart.

Jeg har S. 78 ff. søgt at vise, at Runens angelsaksiske Navn *eolhx* er Laanord fra et gotisk Runenavn **ilx*, d. e. **ilhs*, hvilket Ord har i Gotisk havt Ordbetydningen »Elg«. Heraf har jeg sluttet, at Runen i den ældste germanske, gotiske Runerække havde Lydværdien *x* (d. e. got. *hs* eller *ks*).

Naar Runen i den nordiske Runerække fik Betydningen *z*, saa er dette deraf at forklare, at Runens gotiske Navn **ilx*, **ilhs*, i Nordisk blev forandret til det lige-betydende Ord, som endte paa Nominativmærket *-z*. Runen kunde derfor i Nordisk ikke længere have Betydningen *x*, da Runenavnet i Nordisk ikke indeholdt denne Lydforbindelse, men Runen antog i Nordisk Betydningen *z*, som var sidste Lyd i Runens nordiske Navn.

Man vil herimod kanske indvende, at der ikke var nogen Grund for de Germaner, som først anvendte Runeskriften, til at danne et eget Tegn for *x*, da denne Lydforbindelse kunde betegnes ved to Runer, enten, som i Ordet **ilhs*, ved Runerne for *h* og for *s*, eller ved Runerne for *k* og for *s*.

Hertil kan, som før sagt, svares, at Indsættelsen af en Rune for *x* i Runerækken er begrundet derved, at de Germaner, som først anvendte Runeskriften, lærte at kjende Bogstaven *x* i det latinske Alfabet, ligesom ogsaa den græske Skrift havde et enkelt Tegn for Lydforbindelsen *ks*.

Ganske ensartet er jo Forholdet i den ags. Runeskrift, hvor det er en Kjendsgjerning, at der bruges et eget Tegn for *x*. Heller ikke her var et eget Tegn for denne Lydforbindelse nødvendig; der skrives i Angelsaksisk med latinsk Skrift *úhsian* og *úxian*, hvilke Skrivemaader begge udtrykker samme Lyd. Men naar et eget Tegn for *x* findes i den ags. Runeskrift, saa har dette efter min Mening sin Grund deri, at et eget Tegn for *x* fandtes i den Runeskrift, fra hvilken den angelsaksiske stammer, nemlig i den gotiske Runeskrift.

Naar man i denne efter min Formodning skrev Ordet for »Elg« **ilx*, saa betegnede dette den samme Udtale, som ogsaa kunde betegnes ved **ilhs*, ligesom ags. *áxian* og *áhsian*, i gamle islandske Haandskrifter *lax* og *lags*, hos os »Eksempel« og »Eksempel« betegner samme Udtale.

Naar den her omhandlede Rune, som jeg tror at have paavist, betegnede *x*, ikke *z*, i den ældste, gotiske Runeskrift, saa kan Lydværdien *z* ikke lægges til Grund for Forklaringen af Runetegnet *Y*.

Paa Charnay-Spænden har den her omhandlede Rune Formen *X*. Da jeg antager, at Runen oprindeligt betegnede *x*, finder jeg det sandsynligt, at Tegnet *X* er opstaaet af det latinske *X*. Grunden til den Forandring, som lat. *X* da skal have undergaaet i Runen for *x*, kan søges i Trangen til at adskille denne Rune fra Runen *X* g. Jfr. mine Bemærkninger om denne sidste i det foregaaende S. 115 ff. ¹⁾. Jeg mener altsaa, at vi i Runen *Y* eller *X* *x* har et nyt Bevis for, at den latinske Skrift danner et Grundlag (skjønt efter min Mening ikke det eneste Grundlag) for Runeskriften.

Men uagtet jeg holder fast ved, at Rune 15 i den ældste Runeskrift har betegnet *x*, d. e. *ks*, vil jeg dog ikke lade denne Bestemmelse af Runens Lydværdi være afhængig af Runeformens Forklaring. Jeg holder det, som sagt, for sandsynligt, at Charnay-Spændens Form *X* er den oprindelige og at denne er opstaaet af det latinske Tegn *X*. Men jeg vil ikke negte Muligheden af, at denne Rune, som oprindeligt har betegnet *x*, fra først af kan have havt den i de nordiske Indskrifter forekommende Form *Y*. Da maatte man forklare denne Runeform med v. Friesen af det græske Tegn for Psi *ψ*. Det græske Bogstavtegn vilde i dette Tilfælde have faaet en Anvendelse, som med Hensyn til Lyden laa nærmere ved den græske Anvendelse end den, som v. Friesen antager for Runens Vedkommende Grunden til, at man ikke optog et græsk Tegn for *ξi* som Runetegn, kunde da søges deri, at flere kursive græske Former af *Xi* laa nær ved den Form, som Runetegnet for *s* fik.

16. *s*-Runen med sine mange skiftende Former (se S. 18) viser tydeligt Slægtskab baade med latinske og græske Former af Bogstaven *s*, og det kan være tvivlsomt, fra hvilken af disse to fremmede Skriftarter Runetegnet nærmest er overført. Det er vel endogsaa ikke usandsynligt, at Runeskriften, om end ikke i sin oprindelige Form, ved *s*-Runen er paavirket baade fra den græske og fra den latinske Skrift.

Runens Form med tre Streger *S*, som forekommer tidligst og som er den sædvanligste, synes nærmest at slutte sig til en latinsk kursiv Form, gjengiven S. 155 Tavle II Fig. 20 ²⁾. Men den staar ikke synderlig fjærnere fra en kursiv

¹⁾ En ags. Runerække »Anguliscum« i et Hskr. i St. Gallen (W. Grimm, Über deutsche Runen, tab. II no. 3; Stephens Nr. 7) har Formen *X*, ikke *Y*. Jeg vil lade det uafgjort, om vi her har en ældre Runeform, som har stemt overens med Charnay-Spændens Form, bevaret eller om Formen, som Wimmer (S. 130 Anm. 2) mener, er fremkommen ved en senere Forandring af *Y*, som blev foretaget for at gjøre Runen mere lig det latinske *X*.

²⁾ Jfr. Th. v. Grienberger, Z. f. d. Ph. XXXII S. 303.

Form, som forekommer i Græsk (Fig. 21) og hvoraf v. Friesen S. 38 f. udleder Runeformen ζ . Den ikke sjælden forekommende Runeform bestaaende af 4 Streger eller af to forenede Vinkler \approx synes derimod med v. Friesen bedst at forklares af den sædvanlige græske monumentale Form (Fig. 22) ¹⁾.

Wimmer (S. 99 ff.) forklarer Runetegnet af den latinske monumentale Form **S**, mens v. Friesen gaar ud fra græske Typer ²⁾.

Den i Cod. Argenteus forekommende Form af den gotiske Bibelskrifts *s* (Fig. 23) synes tydelig, som Wimmer (S. 266) antager, at være Bogstavens latinske Form, og jeg ser ingen Grund til med v. Friesen at antage denne Form for mindre oprindelig i den gotiske Bibelskrift. I andre Haandskrifter, som er skrevne med den gotiske Bogskrift, forekommer de Fig. 24 gjengivne Former. Disse er mulig paavirkede af Runeformer. Det synes mig betænkeligt med v. Friesen for den gotiske Bogskrift overhoved at antage, at de i de i forskellige gotiske Haandskrifter, saaledes ogsaa i Dokumenterne fra Neapel og Arezzo, fremtrædende Bogstavformer skulde kunne repræsentere ligesaa mange forskellige Indflydelser fra græsk Kursivskrift.

17. Den baade i nordisk og i vestgermansk Runeskrift sædvanlige Form af **t**-Runen \uparrow forekommer allerede paa Pietroassa-Ringen og maa derfor ansees for allerede at have tilhørt den gotiske Skrift, for Runerne blev overførte fra Goterne til Nordboerne og Vestgermanerne.

Afvigelsen af denne Runeform fra **T**, som er baade latinsk og græsk Tegn for *t*, er neppe med Wimmer (S. 101), som afleder Runen fra det latinske Tegn, ene og alene at forklare deraf, at Runeskriften principielt undgaar horisontale Tværestreger, men den har sandsynlig tildels sit Forbillede i en sydlandsk mere kursiv Form med skraa Sidestreger.

Th. v. Grienberger (Z. f. d. Ph. XXXII S. 303) knytter Runeformen \uparrow til den i den pompeianske Kursivskrift forekommende latinske Form af *t*, i hvilken Kvisten, som paa Midten berører den lodrette Stav, skraaner nedad til den ene Side. Men Runeformen er snarere, som O. v. Friesen S. 40 f. mener, nærmest beslægtet med en græsk kursiv Form. Tre saadanne kursive Former er S. 155 Tavle II Fig. 25 gjengivne efter v. Friesen. Runeformen synes at være en epigrafisk Form, som er nærmest i Slægt med den tredje af de der opførte græske kursive Former.

Kovel-Spydspidsen har Formen **T**, hvormed kan sammenlignes Formen for **d** i samme Indskrift. Det kan ikke godtgjøres, at denne Form for **t** alene skulde være, saaledes som Wimmer S. 101 mener, begrundet i den tekniske Maade med indlagt Metaltraad, hvorpaa Indskriften her er udført; thi Indskriften har af Runerne for **l** og **s** Former, som viser, at den sædvanlige Form af **t** ikke vilde have voldt større teknisk Vanskelighed. Heller ikke tør paa den anden Side den

¹⁾ Jeg tør ikke paastaa, at Formerne af **s**-Runen med 5 Streger eller flere skulde være paavirkede af kursive græske Former for ξ , uagtet disse har Lighed med Runeformerne.

²⁾ Hempl (Journal of Germanic Philology II S. 373) ser i flere Runeformer af **s** ældgamle Former, som gaar tilbage til sydlige Bogstavformer, som er meget ældre end de græske og latinske Former fra Keisertiden.

sædvanlige Runeform for **t** ansees for indenfor Runeskriften at være opstaaet af Kovel-Indskriftens Runeform, saaledes som Henning S. 151 synes at antage. Men Kovel-Indskriftens Form skyldes vistnok en Indflydelse, som er senere end Runeskriftens første Dannelse, fra græsk eller latinsk Skrift.

18. Runetegnet for **b** **ᚢ** **ᚦ** (se S. 18), som ikke forekommer i Indskrifterne fra Pietroassa, Kovel, Müncheberg og Körlin, stemmer i det væsentlige overens baade med græske og med latinske Former af Bogstaven for *b*, saa at det efter Runens Former alene neppe er muligt med Sikkerhed at afgjøre, om den er overført fra den latinske eller fra den græske Skrift. Denne Afgjørelse synes heller ikke at være af nogen Vigtighed, da det er godtgjort, at Kjendskab baade til den græske og til den latinske Skrift maa forudsættes af Runeskriften.

Hvis Runenavnet **berkna* er en Oversættelse af det græske Bogstavnavn *bēta*, som Runenavnenes gotiske Skaber har hørt af en Galater (se S. 127 f.), saa synes det at ligge nærmest at antage Runetegnet for **b** for overført særlig fra en Form af det græske Bogstavtegn.

Herved kan mærkes, at v. Friesen S. 30 opfører græske Former (men ikke latinske), i hvilke de krumme Sidestave ikke gaar ind til den lodrette Hovedstav, ligesom i den Form, Runetegnet har i flere gamle Sten-Indskrifter fra Norge og Sverige (se S. 18).

Det bør fremhæves, at Runetegnet for **b** ved sin lodrette Stav stemmer overens med det græske monumentale Tegn, men derimod ikke med det kursive.

Af Runetegnets Sammenhæng med den græske Bogstav Beta vover jeg ikke at slutte noget om, hvorvidt Runetegnet paa den Tid, da det først anvendtes hos Goterne, blev udtalt som Eksplosivlyd eller som Spirant (Frikativa). Jfr. herom v. Friesen S. 30 f., som anfører efter Blass (Aussprache des Griechischen S. 106), at *β* fra 2det Aarh. af har faaet en frikativ Udtale i de fleste Lydstillinger.

19. Runetegnet for **e** **ᚱ** stammer sandsynlig fra en Form af den græske Bogstav **H**. Runetegnets Tværstreg synes at vise, at Runetegnet nærmest er beslægtet med en græsk kursiv Form. Se S. 119 f. Runens Navn synes ikke at tale imod denne Forklaring af Runetegnets Oprindelse, se S. 147.

20. **ᚱ** **m**. Dette Runetegn staar nær baade ved det latinske og ved det græske Tegn for Bogstaven *m* **M**. Men det synes rimeligt, som v. Friesen S. 43 mener, at Runen nærmest er udgaaet fra den græske Form **ᚱ**, som ofte findes i græske Indskrifter i Egnene nord for det Sorte Hav. Den Forandring, som det fremmede Bogstavtegn har undergaaet i Runeskriften, har sandsynlig, som Wimmer S. 103 og v. Friesen mener, sin Grund i Trangen til at adskille denne Rune fra Runen for **e**.

Runetegnet viser ved sine lodrette Stave Overensstemmelse med fremmede monumentale Former og afviger bestemt fra de græske kursive Former.

21. \uparrow . Væsentlig den samme Form forekommer paa Ringen fra Pietroassa, i nordiske og ags. Indskrifter og i vestgermanske Indskrifter fra Fastlandet. Denne Form synes Runen derfor at maatte have havt hos Goterne, førend Runeskriften fra dem blev overført til andre germanske Folk. Særlig bør dog nævnes Formen i Kovel-Indskriften (S. 155 Tavle II Fig. 26). At Kvisten her ikke nøiagtig slutter til Hovedstaven, synes betydningsløst; men at Kvisten er længere end sædvanlig, turde være en oprindelig Eiendommelighed, d. e. en Eiendommelighed, som er bevaret fra den førgotiske Skrift, fra hvilken Runen er overført.

Da det er godtgjort, at Runeskriften tildels grunder sig paa den græske Skrift, synes det rimeligt, som Luft S. 46 f. og v. Friesen S. 42 mener, at Runen for \uparrow er overført fra græsk Skrift, snarest vel fra en Form, som har været beslægtet med den kursive Form (Fig. 27), hvor den ene Stav ikke gaar ned til samme Basis som den anden.

Mærkeligt er det, at de gamle venetiske og sabelliske Alfabeter har en med Runen overensstemmende Form for \uparrow . Heraf afleder Hempl (Phil. St. S. 13) Runen.

Naar Runen for \uparrow har en lodret Hovedstav, medens dette ikke er Tilfældet ved den græske Form, saa kan dermed sammenstilles, at Runen for α har i Lighed med Tegnet for a i en nordetruskisk Skrift en lodret Hovedstav, medens dette ikke er Tilfældet ved den latinske og den græske Form.

Wimmer (S. 105, 110 f.) forklarer Runetegnet \uparrow som opstaaet af det latinske Tegn \downarrow eller \mathbf{L} ved at vende dette op og ned. Han mener, at dette er gjort, fordi det var bekvemmere at ridse i Træ en Skraastreg, som gik ud fra Stavens Top, end en Skraastreg, som gik ud fra den rette Stavs Basis. Men Runen \downarrow har en Skraastreg, som gaar ud fra den rette Stavs Basis (Luft S. 22 f.). Wimmer støtter sin Forklaring af Oprindelsen til Runetegnet \uparrow ved Henviisning til, at Runetegnet for u skal være opstaaet af det latinske Tegn ved at vende dette op og ned. Se herom min Behandling af Runetegnet for u S. 154 f.

22. Runetegnet for \mathfrak{p} (eller for Stavelsen *ing*) stammer fra den græske Skrift. De sædvanlige Former af Runetegnet har sin Forudsætning i en Forbindelse af to græske Γ 'er, som er vendte mod hinanden. I nogle nordiske Indskrifter forekommer \llcorner (af samme Høide som de omstaaende Runer) som Tegn for denne Rune. Dette Runetegn er overført fra to ved Siden af hinanden stillede græske Γ 'er. Se S. 112 ff.

23. Runetegnet for \mathfrak{o} \mathfrak{x} stammer fra en Form af det græske Tegn for Omega; se S. 117 f. At Runetegnet stammer fra det græske Omega og ikke fra det latinske \mathbf{O} , godtgjøres ogsaa ved Runenavnet **ōpal*, hvis den af mig foran S. 142 f. fremsatte Formodning er rigtig, at **ōpal* er en Omtydning af et armenisk Udtryk om Omega: **ō-d ail*, d. e. »det andet O« (egentlig »det \bar{o} der, et andet«).

24. Runetegnet for \mathfrak{d} \mathfrak{M} . Ovenfor S. 139 har jeg søgt at gjøre det sandsynligt, at Runenavnet **dags* (Salzburg-Hskr. *daaz*), Akkus. **dag*, er en Omtydning af det armeniske Bogstavnavn *da*. Hvis dette er rigtigt og hvis Runenavnenes

Dannelse hos Goterne er omtrent samtidig med Runetegnenes Optagelse, da følger af det foregaaende med Nødvendighed, at Runetegnet \mathfrak{M} er opstaaet af et fremmed Tegn for *d* og ikke af en Form af det græske Theta. Dette sidste har flere andre Runeforskere antaget.

O. v. Friesen S. 31 f. (jfr. S. 52) afleder saaledes Runetegnet for *d* af en Form af det græske Theta, som dengang kunde udtales som »frikativa«. Han antager, at Runetegnet \mathfrak{M} tidligst blev udtalt som stemmeløs Spirant saaledes som i Ordet *tilarids* i Kovel-Indskriften.

Heraf skulde altsaa følge, at Runen for \mathfrak{p} var en senere Rune end Runen for *d*. Men efter mit Skjøn taler intet i de levnede Runeindskrifter for en saadan Mening. Tværtimod synes alle ydre faktiske Vidnesbyrd at godtgjøre, at Rækken paa 24 Runetegn er oprindelig. O. v. Friesen S. 3. f. siger selv: »När t. ex. Rieger, Luft och äfven äldre forskare utgå från ett grundalfabet med ett färre antal typer, så är deras utgångspunkt vunnen genom blott och bart spekulation och eger intet stöd i runologiska fakta.« Jeg skjønner ikke rettere, end at det samme maa siges om v. Friesens egne Formodninger om en Runeskrift, som skulde gaa forud for den paa 24 Tegn, hvorom vi har Efterretninger.

Skrivemaaden *tilarids* (*d* betegnet ved \square) i Kovel-Indskriften kan ligesaa lidet bevise, at Runetegnet oprindelig har betegnet den stemmeløse Spirant \mathfrak{p} , som Skrivemaader *gōds*, *mitads* i gotiske Bibelhaandskrifter skulde kunne bevise, at Ulfilas Bogstavtegn for *d* oprindelig skulde have udtrykt den stemmeløse Spirant \mathfrak{p} .

At Runenavnene brugtes hos Goterne, førend Runerne fra Goterne blev udbredte til Nordboerne og Angelsakserne, maa antages for sikkert, og vi ved intet faktisk om en Tid, da Runerne hos Goterne endnu ikke havde sine Navne. Jeg har i det foregaaende søgt at vise, at Runenavnene blev dannede omtrent samtidig med Runetegnenes Optagelse hos Goterne. Jeg tror derfor tillige, at man ved Bestemmelsen af den Lyd, som et Runetegn oprindelig udtrykte, maa gaa ud fra den Lyd, som det udtrykte i Runenavnets Fremlyd ¹⁾. Saaledes ved den her omhandlede Rune \mathfrak{M} , hvis Navn har været **dags*. Den maa oprindelig have betegnet den Lyd, som forekom i Fremlyden af Ordet *dags*, altsaa ikke den stemmeløse Spirant \mathfrak{p} , og hvis Runenavnet **dags* er en Omtydning af det armeniske Bogstavnavn *da*, saa viser ogsaa dette, at Runetegnet oprindelig har betegnet *d*, ikke \mathfrak{p} ²⁾.

Andre Runeforskere end v. Friesen har paa andre Maader sat Runetegnet \mathfrak{M} *d* i Forbindelse med et græsk Tegn for Theta.

Gundermann ³⁾ forklarer Runen for *d* af et Theta-lignende Tegn for *dh*, som blev optaget af Germanerne, før den germanske Lydflytning var indtraadt. Men at Runeskriften skulde være ældre end den germanske Lydflytning, modbevises, som før sagt, ved Runerne for *t*, *f*, *h*, *q*.

¹⁾ Herfra danner kun de Runer, som har havt Navnene **ṛws* (**Ingws*) og **ilx* en Undtagelse.

²⁾ Derimod afgjør Runenavnet neppe Spørgsmaalet om, hvorvidt *d* i Fremlyd dengang, da Runenavnet blev dannet, blev af Goterne udtalt som Eksplosivlyd eller som tonende (stemt) Frikativa. Dog synes det første Alternativ at ligge nærmest; jfr. S. 150.

³⁾ Jfr. Taylor, *Greeks and Goths* S. 71 ff.

Th. v. Grienberger (Arkiv XIV S. 118 f.) afleder \mathfrak{M} af det i galliske Indskrifter forekommende Tegn (S. 155 Tavle II Fig. 28) med Betydning af δ (aandende d). Dette galliske Tegn er efter ham igjen opstaaet af græsk Theta.

Hempl (Phil. St. S. 13 f.) sammenstiller Runen \mathfrak{M} med Tegnet \mathfrak{M} i det sabelliske Alfabet og andre gamle italiske Alfabeter. Men herfor synes alene Runetegnets ydre Form at tale, medens alt andet synes at tale imod. Thi dette italiske Tegn findes i Alfabeter, som ved mange Aarhundreders Mellemrum er skilte fra Runeindskrifterne og som optræder paa andre Steder end der, hvor Runeskriften først optræder. Ogsaa betegner det sabelliske Tegn en ganske anden Lyd end Runetegnet. Se Pauli, Altital. Forsch. III S. 156 ff., som gjen-giver det sabelliske Tegn ved δ .

Efter det foregaaende tror jeg paa Grund af d -Runens Navn, at dens Tegn maa staa i Forbindelse med et sydlandsk (latinsk eller græsk) Bogstavtegn for d , saa meget mere som dette ogsaa fra Lydens Side ligger nærmest. Men mere vover jeg ikke med Sikkerhed at sige.

Runetegnets sædvanlige Form er \mathfrak{M} , som dog ikke forekommer i østeuropæiske Indskrifter, medens en afvigende Form forekommer i Kovel-Indskriften.

Wimmer S. 108 f. mener, at Runetegnet \mathfrak{M} d er opstaaet af det fordoblede latinske Tegn for d , idet et mod høire vendt \mathbf{D} er forenet med et mod venstre vendt \mathbf{D} . Dette kunde støttes derved, at d -Runens Tegn, saaledes som det S. 20 er sagt, ofte skrives med buede Tværestreger, saa at Runen kommer til at ligne to latinske \mathbf{D} 'er, som er vendte mod hinanden og berører hinanden.

Grunden til, at det latinske Tegn for d ifølge denne Forklaring skulde være fordoblet i Runetegnet for d , søger Wimmer deri, at man først af latinsk \mathbf{D} skulde have dannet Runen \mathfrak{p} og saa trængte til et fra denne Rune forskjelligt Tegn for d . Nu holder jeg vistnok Wimmers Forklaring af Runetegnet \mathfrak{p} for ubevist; men om end Runen \mathfrak{p} har en anden Oprindelse, end han antager, kunde Fordoblingen af det latinske Tegn \mathbf{D} i Runetegnet \mathfrak{M} mulig have sin Grund i Trangen til at holde denne Rune tydelig adskilt fra Runen \mathfrak{p} . Rigtignok skrives Runen \mathfrak{p} oftest saaledes, at Sidestaven ikke naar op til Hovedstavens Top og ned til dennes Basis.

Formen \square d paa Spydspidsen fra Kovel holder Wimmer og v. Grienberger for uoprindelig og for fremkommen ved tekniske Grunde ¹⁾.

Henning S. 151 mener derimod, at den sædvanlige Form af d -Runen \mathfrak{M} er opstaaet af den i Kovel-Indskriften forekommende Form \square , som er analog med Formen \mathbf{T} for \uparrow i samme Indskrift og med \square for \mathfrak{M} i flere nordiske Indskrifter. Forandringen antager han at være foregaaet saaledes, at man har omgjort de horisontale Streger til Skraastreger. Kovel-Indskriftens Form \square skal efter Henning være opstaaet af latinsk \mathbf{D} .

Ulfla har i sin gotiske Bibelskrift optaget for d et Bogstavtegn, som stemmer overens baade med en græsk og med en latinsk Form af Bogstaven for d .

¹⁾ O. v. Friesen S. 31 bemærker hertil, at den i Valsfjord-Indskriften forekommende Form af d -Runen synes at tale for, at Kovel-Indskriftens Form for d er en gammel Variant til \mathfrak{M} , som optræder allerede i de ældste nordiske Indskrifter. Valsfjord-Indskriften har to Gange en Form \mathfrak{M} ; se Nl. S. 345 f. Paa denne vover jeg dog ikke at lægge afgjørende Vægt, da Valsfjord-Indskriftens Tegn nu ikke er bevarede i sin oprindelige Tydelighed, men er stærkt afslidte.